

RECENZE

LITERA, Bohuslav: „*Druhá revoluce*“
Stalinská transformace v Sovětském svazu 1928–1934
Dokořán, Praha 2013, 181 stran

V České republice vychází tak málo knih z dějin Sovětského svazu či moderního Ruska, že je nutno každou takovou publikaci uvítat. Snad je to tím, že téměř zmizela specializovaná pracoviště, která se moderními dějinami východní Evropy zabírala, ač jich ještě na začátku devadesátých let minulého století bylo několik. To je hned jedna z prvních výtek, kterou uvedeme. Autor Bohuslav Litera (nar. 1950) – pracovník Historického ústavu AV ČR a současně i učitel na Institutu mezinárodních vztahů FSV UK v Praze – zná jen své kolegy z uvedených pracovišť a jiné české či slovenské autory ignoruje a neuvádí ani v přehledu „výběrové“ literatury, který je na konci knihy. Z textu je zřejmé, že předkládaná publikace byla podložena grantovými dotacemi a jistě sloužila jako podklad k nedávno uveřejněné (grantem AV ČR podpořené) práci Michala Reimana a kol. *Zrod velmoci – dějiny Sovětského svazu 1917–1945* (Karolinum, Praha 2013), kde je samostatná kapitola Stalinova „druhá revoluce“ (na s. 353–392). Není sice uvedeno, zda jde o Literův text (v úvodu se píše, že celou knihu napsal M. Reiman a další, včetně Litery s ním spolupracovali), ale je zřejmé, že závěry se v podstatě shodují.

Knihy se tváří a představuje jako vysoce objektivní dílo, a aby to zdůraznil, autor píše doslova, že *cílem publikace není posuzovat toto období sovětské historie z morálního hlediska, či po linii dobro-zlo* (s. 11). Čtenář, který by si chtěl rozšířit své znalosti v oblasti poznání zločinů komunismu, se v knize nedozví nic, kromě otrápaných frází o zbytečných a velkých, nežádoucích apod. obětech, které zaplatily komunistický experiment (autor nepodnikl ani pokus o jejich vyčíslení). Autor dokonce dochází na několika místech k závěru, že sovětská společnost jako celek akceptovala Stalinův program a aktivně v jeho prospěch působila, ovšem až v druhé polovině třicátých let. Ani při sebezpozornějším čtení se nedozvíme – myslel jsem, že jde už o uznanou tezi –, že veškeré Stalinovo snažení od poloviny dvacátých let je nutné posuzovat jako boj o moc (nejenom ve vztahu ke svým možným konkurentům, ale i ve vztahu ke společnosti jako celku – občané nesměli překážet jeho záměrům a komplikovat je). Byl totiž jednoznačně přesvědčen, že je tím nejlepším kandidátem, který naplní Leninův sen o vítězství komunismu na celém světě. (Také úvahy v tomto směru jsou pro autora jakési tabu, nebezpečí války bylo sice v kampaních tehdejšího sovětského tisku všudypřítomné, ale obchodníkem s válkou podle autora byl v letech 1926–1927 Západ, hlavně Británie a na začátku třicátých let Francie – Stalin budoval armádu údajně jen z donucení a na obranu). Naopak práce naznačuje, že Stalinovým „cílem“ bylo povznesení Ruska, odstranění jeho všestranné zaostalosti, dostižení Západu a cesta na pozici předního světového hráče v mezinárodní politice. Také tvrzení, že teprve Stalin vytvořil totalitní stát, je na pováženu. Lenin je zde představen jako politik bez poskvrny, autor jako by zamrzl v Chruščovově-Pospělovově koncepci prezentované na 20. sjezdu sovětských komunistů v roce 1956 (Stalin má sice mnoho přehmatů a chyb, zasluhujících odsouzení, ale byl výjimečným marxistou).

Práce je rozdělena do tří základních kapitol – o industrializaci, kolektivizaci a rozboru výsledků této modernizace, očekávaných i neplánovaných. Stručně se zabývá i přípravou na změnu v koncepci sovětské zahraniční politiky, ale vyhlášení období rudého teroru (po atentátu na Sergeje Mironoviče Kirova v prosinci 1934) předmětem úvah ani krátkých upozornění není. Je jisté, že je to škoda, období teroru k transformaci sovětské společnosti nezbytně patří, bez jeho připomenutí a analýzy musí být výklad i předcházejících let neúplný.

Při popisu ekonomického vývoje jsou klíčovým problémem průmyslové statistiky, přesněji hodnověrnost uváděných čísel státními institucemi. Tomu věnuje autor nedostatečnou pozornost, možná že z důvodů nevelikého rozsahu posuzované publikace. Jde opravdu o širokou škálu diskuzí a názorů, preferoval bych v tomto případě rozbor ruských historiků (a nikoli, jak autor často uvádí: *podle odhadu amerických či západních ekonomů*), ale jakákoli kritická analýza by byla na místě. Trochu překvapuje, že autor ani neupozorní čtenáře na Stalinovo rozhodnutí z roku 1931, že žádná instituce spjatá s pětiletým plánem nemá právo vydávat zprávy o jeho plnění a že toto právo přechází výlučně na nejvyšší stranické instituce, ve skutečnosti na Stalina. Upřesnil ho ještě zvláštní telegram (z 1. února 1933), který se odvolával na údajné rozhodnutí politbyra ÚV VKS(b), kde mj. stálo: *Zakázat všem úřadům, republikám a oblastem – až do zveřejnění oficiální zprávy státní plánovací komise SSSR o výsledcích plnění první pětiletky – vydávání jakýchkoli jiných zpráv o dosažených výsledcích...* Takové zjištění jistě stačí na zpochybnění všech oficiálních údajů a jejich rozbor je zbytečným úsilím. Je téměř balamucením čtenáře, když se píše o Alexeji Stachanovovi jako o horníkovi, který „několikrát či mnohokrát“ překračoval pracovní normu (s. 145–146) a měl řadu následovníků, když je všeobecně známo a mnohokrát prokázáno, že šlo o nehorázný podvod a že na Stachanova pracovala celá skupina jeho spolupracovníků (až v poznámce, kterou si ovšem málokterý čtenář vyhledá pro jejich nepřehlednost, je uvedeno decentně, že šlo „o předem připravený výkon“).

K největším nedostatkům však řadím naprosté přehlížení postojů sovětského obyvatelstva, zvláště na venkově, které se bránilo vládním návrhům a koncepcím. V souladu s uplatňováním leninského plánu socialistické kolektivizace, známé představby zemědělství, která měla být především likvidací soukromého hospodaření na půdě, Stalin rozpoutal prakticky občanskou válku, kde o válečné operace (ze strany režimu) nebyla nouze. Rolníkům ani nic jiného nezbyvalo, než se v bezvýhodných situacích bránit, ale autor taková snažení, o kterých se jen občas a namátkou zmíní, bagatelizuje, píše např. o protestech občanů, které se někdy nazývají povstáním apod. Je jasné, že komunistická historiografie tuto část dění zcela vymýtila z historie a ze svého zájmu, ani slovem ji nepřipomíná a naznačuje, že nic takového se nedělo a nekonalo, a případné aktéry nazývá bandity. Tomu odpovídá také stav archivů, pramenná nouze v této záležitosti je běžnou záležitostí. Autor, jak se zdá, nevěří ani svodkám tehdejší OGPU, tajné policie, která informovala o povstáních, bohužel po výtce jen z hlediska jejich výčtu (měl v rukou dokumenty, v nichž si je mohl přečíst). Je to velké nedopatření, které pak vede k mylným vývodům. Stalin totiž po první fázi násilné kolektivizace zavelel k ústupu, autor soudí, že byl zaskočen rozsáhlostí problémů i zhoršením života na sovětské vesnici. To však sotva bude pravda. V celostátním přehledu, který

je ovšem v tak veliké zemi, jakou byl Sovětský svaz, poněkud zkreslující, byla po první kampani ustavena na cca 60 % veškeré zemědělské půdy žádaná kolektivní hospodářství, ale po Stalinově vystoupení o „závrati z úspěchů“ se opět z velké části (asi na cca 20 %) rozpadla. Přímou se nabízí úvaha, že to byl záměr samotného Stalina (totalitní moc se tak běžně chová), využil této reakce vesnické společnosti k odhalení jejích skutečných úmyslů, které ho poté vedly k ještě razantnějším krokům ve smyslu prosazení svého záměru – jeho prioritou (o níž se autor ani v náznaku nezmiňuje, zřejmě tuto úvahu považuje za scestnou) bylo vytvoření zbabělé poslušného obyvatelstva, které by bez výhrad plnilo jeho záměry. Bohužel nás autor neinformuje o klíčových projektech Jakovlevovy a Andrejevovy komise (tvorba těchto projektů a Stalinovy směrnice jsou výmluvným dokladem jeho skutečných úmyslů), představuje kolektivizační kampaň jako sice plnou problémů a těžkostí, ale v podstatě přímou cestu k naplnění komunistického záměru, který měl negativní i pozitivní stránky, což se samozřejmě může říci o všem, co nás napadne.

Totéž se týká hladomoru, který v plném rozsahu potkal sovětskou vesnici v roce 1933. Autor píše, že to byl nechtěný výsledek některých mylných opatření a dokonce, že Stalin si hladomor „nepřál“ a snažil se proti němu zasáhnout, což se mu však nezdařilo. Troufám si tvrdit, že dnešní většinová historiografie zabývající se východní Evropou dospěla k závěru, že šlo o cílený úmysl Stalinovy vlády, autor však její argumentaci nebere na vědomí. Byl to projev státního terorismu a Stalin si s jeho pomocí splnil několik cílů (doplnil ho ovšem ještě obdobím státního teroru v letech 1934–1938), především rozhodl o charakteru společnosti, která se stala zbabělé poslušnou, a s konečnou platností zamezil jakémukoli odporu proti své moci. V podstatě si už nikdo, kromě několika jednotlivců, netroufl proti režimu vystoupit a většinově se lidé natolik podřídili až do takových rozměrů, že tleskali svému vlastnímu ponížení a děkovali za něj (autor ale konstatuje: *Většina obyvatelstva přestavbu bez odporu akceptovala*, s. 97). Jednoznačným důkazem skutečných úmyslů Stalinovy vlády je legislativa, která předcházela hladomoru v podstatě v nepatrném předstihu. V srpnu 1932 byl přijat tzv. kláskový zákon o ochraně státního vlastnictví, který umožňoval drastické tresty (7. 8. 1932 zákon o boji proti spekulaci, který údajně napsal sám Stalin) a od září 1932 byly zaváděny pracovní knížky, které koncem prosince 1932 ukončila tzv. pasportizace, existence vnitřních pasů v Sovětském svazu. Ty upoutaly sovětské rolníky do míst jejich bydliště, poněvadž v drtivé míře tyto pasporty nedostali a nemohli se tedy pohybovat po vlastní zemi bez zvláštního povolení. Pak přišly drastické zásahy, konfiskace všech zemědělských produktů, od začátku roku 1933 opustili vybrané vesnice a kraje státní funkcionáři, učitelé aj. a rolníci čekali na smrt hladem, vybrané oblasti byly prohlášeny za sabotérské apod. Podrobně tyto události popisuje mj. i Robert Conquest, autor však jeho světově uznávané práce necituje, ani nepoužívá (o využití díla ruského historika Andreje Zubova ani nemluvě).

Bylo by možné ještě upozornit na další sporná tvrzení, jako např. zmínit se o autorově představě, že *politbyro fungovalo jako kolektivní orgán bolševické strany*. Prý šlo o dostatečně silné a vlivné členy strany, ale už sama existence Stalinovy vlády toto postavení vylučovala (Chruščov, který sice nastoupil do této elitní skupiny až koncem

třicátých let, nás informuje, že žádná administrativně připravená zasedání politbyra se nekonala a že Stalin rozhodoval absolutně sám, všichni mu jen o překot přikyvovali). Také debaty o frakcích a souboji názorů ve vedení státu jsou zavádějící.

V souhrnu lze říci, že celkové pojetí recenzované publikace je zastaralé, vychází z reformních tradic, které se prosadily v komunistické historiografii v chruščovovské a gorbáčevovské době, ale dnes jsou již překonány. Není divu, že autor ignoruje celý proud v historiografii východní Evropy od Richarda Pipesa přes Normana Daviese až k A. Zubovovi, to není výtku, ale pouhé konstatování. Kniha působí, jako by se autor zabýval růstem produktivního potenciálu komunistického Ruska a růstem sociálního a životního standardu (ale přitom se musí silně zavírat oči). Autor si nevšímá závěrů velkých myslitelů, jako byl např. filozof Karl Popper, který došel k závěru, že Rusko se dostalo – díky stalinismu a Leninovi i jeho následovníkům – *pod diktátorskou nadvládu bezohledného marxismu, který se zakládal na mocné ideologii a nevyčerpateľném arzenálu lží* (K. Popper: *Život je řešení problémů*, MF, Praha 1998, s. 250). Že lež je tmelem režimu (což autor nepřipomene ani jednou), věděl např. přesně i Leszek Kolakowski, který v roce 1983 uveřejnil studii *Všeobecná teorie sovětského Ruska* (česky ve *Svědectví*, 1983, č. 69, s. 51n.), v níž mj. píše, že komunistický režim *zkrachoval ve všem vyjma armády, policie a obrovské mašinérie na výrobu lží* (tamtéž, s. 53), lež považoval dokonce za hlavní podmínku jeho síly. V zásadě víme, že bolševismus a zvláště stalinismus je teror, násilí, extremismus, banditismus, krádeže, vězení, koncentrační tábory, popravy i vyhnanství, je zbavením občanů politických i lidských práv a svobod i politickou cenzurou apod., ale u Bohuslava Litery se dočteme, že stalinismus je *mobilizační a modernizační režim* (s. 143). Mám obavy, že tento způsob psaní způsobí, že dějepisectví opět upadne do nezájmu veřejnosti.

Uvádí se také, že práce se opírá o archivní studium v ruských archivech, avšak i pouhý zběžný pohled a prolistování poznámkového aparátu tuto informaci nepotvrzuje. Již v druhé polovině devadesátých let se prakticky uzavřely možnosti studovat v ruských archivech materiály novodobých dějin, badatelé (díky grantovým podporám) systematicky uvádějí požadavek návštěvy ruských archivů, ale cesty jsou zbytečné, bádání je třeba opřít o vydávané dokumenty, které našťástí individuální cesty dokážou nahradit svou pestrostí i úplností, je třeba jen je správně a dobře číst a používat.

Na závěr jen několik poznámek k vydavatelské práci nakladatelství Dokořán. Vypravilo do světa standardní publikaci, překlepy jsou minimální a zcela v normě (vospominanija, raskulačivanije aj.), přesto mám tři připomínky. Uvádět poznámkový aparát za textem knížky je pro čtenáře nepraktické (stálé listování unavuje), mnohem lepší je dnešní většinový úzus psát poznámky na případné stránce pod čarou. V seznamu literatury je dnes už běžné, že se uvádí nejenom rok a místo vydání, ale i nakladatel, to chybí a jistě nebylo těžké tento údaj doplnit. A konečně jmenný rejstřík je výběrový, nepochopil jsem princip výběru, ani důvody jeho neúplnosti (např. v textu knihy se píše o Aristide Briandovi nebo Nikolaji Krestinském, ale ve jmenném rejstříku oba jmenovaní chybí – bohužel by výčet chybějících jmen mohl být dlouhý). Také v informaci o autorovi by mohlo být uvedeno, že je absolventem přírodovědecké fakulty (obor geografie – historie) a že po studiích na UK nastoupil v roce 1973 do

Akademie věd ČR, kde začal působit jako výkonný redaktor Slovanských historických studií (prvním jeho odborným zájmem byla Indočína a politika velmocí) a pracuje zde dodnes. Kniha je napsána čtivě, s jistou literární erudicí a svými závěry i rozborry dává mnoho podnětů k promýšlení i reakci na ně. V tomto smyslu je užitečná. Ostatně, od Poppera víme, že i historická věda pracuje metodou pokusu a omylu a je nepřetržitým hledáním pravdy, aniž jsme s to dosáhnout jistoty.

◆ **Václav Veber**